

[0352] FAKTAEL FAN IN FRYSK FÉDOKTER ÚT 1849*In hânskrift fan B. B. Haagsma foar it**Lexicon Frisicum fan J. H. Halbertsma*

J.H. Halbertsma hat in great part fan syn libben bistege oan syn *Lexicon Frisicum* dat by syn dea yn 1869, dus nou hast in ieu lyn, noch net ré wie. Allinne it earste diel: *A-Feer* is in jiermennich letter troch syn soan Tsjalling útgjorn. Halbertsma wie in earsten kenner fan it Frysk, mar de dialekten en fakten bihearske er fansels net allegearre. Om't er yn Dimter wenne, koe er net sa faek nei Fryslân ta om nei to freegjen hwat er witte woe. Dêrom hat er gauris bisocht om skriftlike ynljochtingen to krijen. Yn 1856 hawwe A. Heeroma, skoallehaed yn Molkwar, en ds. J.S. Bakker fan Skylge him op syn forsyk hiele listen stjûrd fan wurden út it nou al lang útstoarne dialekt fan Molkwar en út it Skylger dialekt ¹.

Dy listen binne biwarre bleaun yn 'e Provinsiale Bibliotheek fan Fryslân

1 Sjoch hjirfoar: *It Beaken* 25 (1963), s. 289 en *Handelingen 28ste Nederl. filologencongres* (1964), s. 155.

yn hs. B.H. 243. In lytse wurkgroep op it “Instituut voor Oudgermaanse, Friese en Skandinavische taal- en letterkunde” oan 'e ryksuniversiteit yn Utert hat in begjin makke mei de stúdzje fan dy wurdlisten mei help fan fotokopyen. It is it doel om dêr in útjefte fan to meitsjen, mar op dit stuit moat oar wurk foargean: by de dea fan prof. Fokkema yn 1967 die it bliken dat it dialektmateriael, dat er mei syn studinten yn 'e jierren 1960-1965 sammele hie yn Hylpen, Makkum, Harns en de hiele Súdwesthoeke, noch biwurke wurde moast foar in útjefte. Dat wurk wurdt op 't heden yn Utert oan arbeide.

Underwilens is dochs noch in lytsere stúdzje ré kommen fan in tekst út it boppeneamde hs. B.H. 243: by de listen en brieven fan Heeroma en Bakker leit ek in brief fan Bauke Broers Haagsma, fêdokter yn Skraerd (westlik fan Boalsert), dy't er al yn 1849 oan Halbertsma stjûrd hat. Op forsyk fan Halbertsma joech Haagsma dêryn frijwat bisûnderheden oer de bûten- en binnenkant fan it hynder en binammen oer de sykten fan it hynder. Oan 'e ein giet it ek even oer de kou. Doe't wy mei de stúdzje fan hs. B.H. 243 útein setten op in wurkkolleezje, wie it ús to rêdden om de dialekten fan Molkwar en Skylge. Haagsma syn tekst like ús net sa wichtich ta foar de dialektstúdzje. Bûtendat hat er tige ûndúdlik en hastich skreaun op min papier en hast yn telegramstyl. Dêrom like it net sa oantreklik en jow syn brief út.

Doe't it bliken die dat ek inkelde takomstige fêdokters oan it wurkkolleezje meidwaen woene, hawwe wy Haagsma syn tekst nochris goed bisjoen ¹. Om't wy dochs in stikmennich nijsgjirrige dingen founen, wolle wy him hjir útjaen mei in ynlieding en inkelde oantekeningen. Net alle swierrichheden binne oplost, mar oare lêzers en fierdere stúdzje kinne faeks mear klearrichheit jaen. De skriuwer neamt himsels oan 'e ein fan syn brief Bauke Broers Haagsma. Op side 2f, rigel 92, fortelt er dat er doe (yn 1849) 50 jier âld wie en mei njoggen jier al út himsels learde: blykber hat er it fak fan fêdokter yn 'e praktyk leard.

Op de „Rijksveeartsenijschool” fan Utert hat Haagsma net west: dy is earst yn 1821 ynrjochte op Gildestein oan 'e Biltstraat. Letter is dy útgroeid ta in hegeskoalle en yn 1926 ta de sechste fakulteit fan 'e universiteit. Haagsma is greatsk op hwat er yn fjirtich jier leard hat (r. 90). As er it oan tiid hat en soun bliuwt, wol er yn 'e winter wol in boek skriuwe oer hwat er wit (r. 30-33). Hy wiist Halbertsma op in ûnderskie dat folle dokters net witte (r. 68-69), mar hy wol de geheimen fan syn fak, de middels, net fortelle. It soe him oanstean, as er op groun fan syn kunde by de kening yn tsjinst komme koe (r. 89), mar hearen en boeren meije him de geunst ek wol jaen. Wol Halbertsma in goed wurdsje foar him dwaen, dan soe er dat tige op priis stelle (r. 131).

Miskien gyng it Bauke Broers Haagsma dochs net sa goed. As Broer Baukes Haagsma syn soan wie, - en dat sil it wol - moatte wy oannimme dat ús fêdokter it yn alle gefallen yn 1853 net sa breed hie. Wy kinne dat opmeitsje út in boekje dat Broer Baukes, foarhinne ûndermaster yn Arum, yn 1853

1 De dielnimmers oan dat wurkkolleezje wiene: jfr. G.I. Jellema, jfr. T.J. Wielenga, G.E. Miedema-Zeinstra en de hearen S. Klazinga, M.F. de Jong en R.D. Terwisscha van Scheltinga. De beide lêsten studearje diergenêskunde. Prof.dr. Jac. Jansen to Utert en dhr. D. A. Tamminga fan 'e Fryske Akademy hawwe ús oanwizingen jown oangeande inkelde wurden. Jfr. B. Fokkema hat ús holpen by it rieplachtsjen fan dr. Botke syn hanskripten op 'e wurdboekôfdieling fan 'e Fryske Akademy.

skreaun hat as boekhâlder fan Oepke H. Bonnema út Kimswert. Dy Bonnema, in nôtkeapman dy't it goed stouwe koe, wie doe mei in kloft fan 92 Friezen fan Harns nei Noard-Amearika tein, om't de earmoed fan syn lânslju him oandearde. Haagsma Jr. hat letter lange jierren Nederlânsk konsul west yn St. Louis. It boekje, dat er skreaun hat oer harren reis, is troch syn freon P. Runia fan Kimswert yn 1853 útjown yn Harns „ten voordeele van den Vader des schrijvers" ¹. Om't Broer Baukes Haagsma yn 1831 yn Skraerd berne is, sil er wol de soan wêze fan ús fêdokter Bauke Broers Haagsma.

Yn syn brief oan Halbertsma bisprekt Haagsma:

op 1f: it útwindige fan in hynder, to fordielen yn trijen: foar, midden en efter.

op 1v: it ynwindige, de trije holten: foar, midden en efter en inkelde sykten.

op 2f: inkelde sykten en ynwindige wounen, mei ta bislút hwat oer Haagsma sels.

op 2v: fjouwer soarten breuken en hwat oer de magen fan de kou.

op 3f: fuortsetting fan 2v en inkelde sykteforskynsels by de kou.

Om't wy yn ús oantekeningen nei de tekst forwize wolle, hawwe wy de rigels nûmre fan 1-135. Yn r. 6-10 en 94-104 hat Haagsma *vr* (fraech) en *anw* (antwurd) skreaun, as wie it in saek fan fraechlearen. Ek yn r. 15, 20, 34 en 39 hat er bisocht om in bytsje systematysk to skriuwen en yndielingen to jaen. Dochs is syn tekst net botte lêsber: it is flodderwurk dat er yn sawn hasten delkwattele hat. Nou wie it ek syn doel net en lit it printsje : hy woe Halbertsma allinne hwat faktael stjûre. Wy wolle syn tekst sa goed mooglik werjaen, mar jowe foar it gemak fan 'e lêzer inkelde forienfâldigingen:

1. Om't de skriuwer net konsekwint is by it tapassen fan haedletters, hawwe wy altyd lytse letters brûkt, útsein by de nammen (132 en 134).

2. Faek is net út to meitsjen oft er lêstekens skreaun hat of dat syn pinne in rêstpunt socht hat op it papier. As it lêstekens binne, is it net dúdlik hwat er krekt bidoeld hat. Dêrom jowe wy se wer mei in skean streekje (/).

3. Faek skriuwt er dielen fan ien wurd net oaninoar, mar dy hawwe wy foar de lêsberens al as ien wurd skreaun.

4. Guon letters binne troch foroaringen fan de skriuwer min to ûnderskieden. Wy hawwe yn dy gefallen mei skeanprint oanjown hwat er foar 't neist bidoeld hat.

DE TEKST

1f

het utwindig gestel van en hienzer

in hienzer bestiet in twa deelen / ut in inwindig /

de utwindige / zokke dij men ziekje in sjen ken /

de inwindige / ken men net / of aon ontleding /

5 in onderziekje / aon hart in t polsslach / gewaar wjorre

1 *Lotgevallen van den Heer O.H. Bonnema en zijne tochtgenooten*, op reis uit Friesland naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, beschreven door ZEDs. boekhouder B.B. HAAGSMA (voorheen ondermeester te Arum). Met eene Kaart. Uitgegeven ten voordeele van den Vader des Schrijvers door P. RUNIA. Te Harlingen ... (1853). Oer dy Haagsma: *Encyclopedie van Friesland*, s. 335 en Y. Poortinga, *Friesisches Jahrb. 1958/ Jierb. 1958 Fr. Akademy*, s. 96-97 en 101.

- vr hoe volle delen het in hienser / anv 3 het voor / midden / en achtergestel /
 vr wat is onder het 1 begrepen /
 anw de kop / de hals de schoft de bjerst de schouders de pooten /
 vr het liaf anw de ræeg de ribben de vlanken de oeren de ruinen de kooker
 10 vr achter anw het kruus de heupen het gat mooi gat
 dan zeit men dy het in slæet in t gat
 de smeerschijne / de hakken binne dij tjok / dan sisse wij
 dy het schijthakken / van binnen de spatten
 de ieren / binne dij (de spatten) wat swier dan binne het kouwsjelden

 15 verdeelen de kop is myeennor de æeren
 de mjan top de vjorholle de ægkoeilen den wijnbrauen
 de ægen de noosbien / de wangen / de noastergatten
 kakebien / de lippen / het kin het bued / enkele /
 knewels / de dywel zisse de boeren pas op dij het knewels
 20 verdeele / de eæren binne van krasbien / boppe op de kop
 de vjorholle de ægkoelen der onder / dy binne hol /
 de eægen het noosbien / van de eagen tot njostergotten /
 der begjinne de lippen / het kakebien is hol
 begjint van de stroate tot het onderkin /
 25 de hals de op hingje de moanen /
 oan de poaten swielwatten / oan de binnekant
 het schoft de knibbels / de koegels / de kjetten
 de kroon / de hoof / er onder de troch /
 de vieterlok / zoe ik hast vergætten hæ
 30 ik hjæ gjin tied oas soe ik jou uitlisse van brein
 tong rooster en meer dingen inne kop /
 in van de midden en achterstel van en hienzer
 as ik zon blou wol ik jou van de winter wol in boek meitze
 1v
 van binnen bestiet in hienzer in 3 holleggheden
 35 inne kop de hassan mei halvliesen
 2 de bjerst werin hart en long mej zijn vetten
 3 achter het milruft de lewer de maage /
 de mild de termen / lietze in grutte of kliene en grouwe
 dij tryje holten binne onderscheiden /
 40 de hassan van t pannebien trog tinne fliesen /
 de bjerst / trog de ribben van bjoeten /
 en van binnen troch het ribbevlues ontstutzen
 kont plueres van / begjint te stekken oanzet troch
 hjit en scherp bloed / dat ut de bijtakken /
 45 of ieren tusschen de bjerstspieren
 in ribbevlues / aanstond helpe of dæ
 de boek is dat middelschot dat middelrueft
 wer de lewer aon hingget mej treije bannen veast
 de lewer is gau verstoppt van en hienzer /
 50 de lewer jouwt oan het hele lichhaam kracht
 inne mage kaoket het yten / de termen verdeele het
 de bonge in nieren meitze het schjin/
 de delen van de kop de hassan en de deelen
 van t bjerst tjinje de hartslach /
 55 wanneer der iets net goed is / is het hele lichaam ontsteld
 het hienzer het gjin gallezækje aon de lewer
 geliek aore dieren / dertrog zuiverd volle bloed
 omdat de grutte ier oane lever / nou
 der mjoat alle bloed troch / derom /

- 60 ontstaene der volle ut in inwindige ziekten
om reden / dat het bloed aanstons van galle
is gemingd en dan bedoand / trudse rudde
bulten op de hoed / mar gau litte en schijtte
inwindig swiere ziekken meitze oane mild nieren
- 65 lever long
2f
in hienzer ziekte wiermen maitzen
in ne maage kolyk pyne vervangen
plores en de vijwer / volle dokters ljou ik
witte dat onderscheid net alles is pynne /
- 70 het hynzer bytte de wjirmen / dan hæe zij
grutte pynne / zij valle zwitte slane mej de bonken
de plueres is ik grutte pijn is ontstutzen
van t ribbevluës grutte pyne trog hjit scherp bloed
galachtig zij lisse za volle net zij binne benaud /
- 75 in gewaalik litte litte /
de vijwer / komt trog hetzigheid in gauw wer koad /
alles ontstiet erut zoms trudse liekje
mar volle minder / alles is pynne /
in mjat heel ongelijk genezen wjorre
- - - - -
- 80 wanneer er van binnen schorin of bjastin binne
aone lange dan komt er bloed ut de noas
schjor in de lewer dan komt er in tjokte
onder de buelg / gemacht zwolt æk op
is de mild bezeerd of *schjoard* dan krijje zij
- 85 huddigheid in de zijdde aanstond haot het yten op
zy zuchte van pynne
wanneer de nieren schjord binne of bezeerd
dan pisje zy bloed / de middels zis ik
næt / wol de koning mij broeke goed /
- 90 heer of boer / dan zalle zij ondervijnne
wat ik in vjittig jier leerd ha /
oad 50 / mej 9 jier leerd ik al ut mij zelfs
2v
hoe volle breuken kin der
inne kljatsek waesse vjouerlei /
- 95 wetterbreuk / wynbreuk vleschbreuk en vochtbreuk
vr wat is en wetterbreuk /
anw dan zit er in bult wetter inne kloten en zek
vr wat is en wynbreuk
anw der is iepening in lucht za dat de kjatsek opbliest
- 100 vr wat is en vleschbreuk
aw in hud geswal oan ien of beide zydden /
van de kljatsek of opzwellig van de kloten
of en opzwellen / van vel of vluezen / ronom de ballen
vr wat is en vochtbreuk
- 105 dat is net oas dat is zwoiling van binnen
troch stjitten of schoppen / of slaan of stekken
allegjerre hæ ik ze wol haond in genezen
- - - - -
- nou mij tinkt de kou wol ik graag
vrij van / hinzer het lief
- 110 kou læeg of achter en vjorlief
utlisse te neij
aone kouepaonze de moetze
of vjorpaonze oone wræzestraotte

- væest de blæden in de moetze
 115 gæene wer troch de wræesse mejj
 opbrekken dan komt het har /
 3f
 wer in de bek
 45 slachgen zwolgje zij het wer troch
 dan giet het ney de achterpaonze
 120 za nei / en troch kliene groue termen
 en æesterm der is het erut
 wjorre de kej ziek kootzig
 dan troch dy ontsteltheid droegget
 de stront in de blædden net wjerkoue
 125 de droop in de vladden stront
 hud / kou dæ /
 om meer ziekten
 te zissen wol ik jou wol /
 mynheer ik wol jou
 130 alles breed utlisse als
 jou ik om mij tinke

Bauke Broers Haagsma
 dokter in hynzers in keij
 te Schraard grieteny Wonsradeel

- 135 de 10
 3/49

OANTEKENINGEN BY DE TEKST

(de sifers forwize nei de rigels)

- 1-2: *hienzer* = forâldere foarm foar: hynder.
 1-3: *in* kin by Haagsma wêze: in (art.), yn (prep.), en (konj.).
 5: *wjorre* = wurde, ek yn 79 en 122.
 12: *smeerschijne* = smar- of smoarskine, “kniegewricht” by it hynder, „heupgewricht” by de minske. Forgelykje: W. Dykstra, *Friesch Wb.* ûnder *smar-*, *smoarskine* = heupgewricht, mar it *Frysk Wb.* (I, 1956 en II, 1952) hat *sm(o)arskine* = heupgewricht; knieschijf.
 14: de skriuwer hat *de spatten* letter ynfoege; *kouwsjelten* = kous(h)jelten. W. Dykstra hat: *koujelte* en lit it op de ieren fan in hynder slaen: “Dy guds hat de koujelte”, mar it komt allinne foar oan de bûtenkant fan 'e foet.
 15: *myeennor* = meiinoar, meielkoar.
 16: *mjantop* = moantop, moantûfe; *vjorholle* = foarholle; *ægkoeilen* = eachkûlen (sjoch ek 21).
 18: *het bued* = it burd.
 22: *njostergotten*: forgelykje *noastergatten* (17).
 25: *de op* = dêrop.
 26: *swielwatten* = yl- of swilwarten, Nederl. “zwilwratten”.
 27-28: *kjetten* = keatten; *troch* = trôch, trôge, groef?
 29-30: *ik ... hæ, hjæ* = ik haw.
 31: *rooster* = it hurde forwulf.
 33: *as ik zon blou* = as ik soun bliuw.
 35: *de hassen* = de harsens, it brein; *halvliezen* = holfluezen, forgelykje: *fliezen* (40), *ribbevlues* (42, 46, 73), *vluezen* (103).
 37: *milruft* = *middelrueft* (47) = mulruft, Ned. “middelrif”.
 39: *onderscheiden* kin men ek lêze as *onderschieden*.
 43: *kont* = komt; *plueres* (ek 72) = *plores* (68).
 46: = aenstons yngripe, of it hynder is dea.

- 62-64: *trudse* (ek 77) = droes; *rudde* = rude; *litte* = ier litte, bloed ôftaepje; *ziekken* = meartal fan sike, of = sykten? (forgel. 60).
- 66-67: *wiermen* = *wjirmen* (70); *vervangen* = ?
- 68: *plores*: sjoch 43; *vijwer* = “fiver” = koarts (ek 76).
- 71: *bonken* = poaten.
- 74-75: *lisse* = lizze, of: lêste, meije?; *gewaalik* = gefaerlik.
- 77-78: = it kin soms trudze lykje, mar it is folle minder?
- 83-84: *buelg* = bealch; *gemacht* = de machten, kloaten?; *schjoard*: de *h* en *j* binne troch elkoar hinne skreaun; forgel. 87: *schjord* = skuord.
- 88-90: *middels* = genêsmiddels, medisinen; *zalle* = sille.
- 94: *kljatzek* = kloatsek; forgel. 97, 99 en 102.
- 101: *geswal* = *opzwellung* (102), *opzwollen* (103), *zwoelling* (105).
- 107: *haond* = hawn.
- 109-110: Wol Haagsma hjir sizze dat men by in hynder „liif” neamt, hwat by in kou „lêch” is? Dat soe net strike mei it *Frysk Wb.* Dêrneffens wurdt by de kou de “baarmoeder” *liif* neamd, wylst *lêch* ek “baarmoeder” bitsjutte kin. De útliz, dy’t Haagsma yn 111 ûnthjit, is wol forlet fan.
- 112-114: As wy dit goed bigripe, is neffens Haagsma de *foarpânse* in oare namme foar de *mûtse*, ien fan 'e fjouwer magen fan 'e kou, neffens Halbertsma syn *Lexicon Frisicum*, A-Feer, 756 (ûnder *flarden*). Neffens 756 en 387 (ûnder *bledden*) sitte de *blêdden* of *flarden* of it *rûch* yn 'e *mûtse*. As wy dêrop to seil gean meije, soe de *mûtse* (of *foarpânse* by Haagsma) gelyk steld wurde meije oan 'e *boekmage*, dy’t ek *bibel* of *blêddeboek* neamd wurdt. Neffens de hânskriften fan dr. J. Botke is de *mûtse* net de *boekmage*, mar de *netmage*. Sjoch: J. Botke, Hs. XII, b 242/281, Rund VII en c 121/160 Paard IV (biwarre op 'e wurdboekôfdieling fan 'e Fryske Akademy).
- 115: *wræesse* = slokterm, weaze. Forgel. *wræzestraotte* yn 113, dêr't hwat troch de *w* hinne skreaun is.
- 116: *opbrekke* = oprispje.
- 120: Tusken *kliene* en *groue* kin men “en” ynfoegje.
- 121: *æesterm* = earsterm.
- 125: *droop in de vladden*: Halbertsma, *Lexicon* 756 set “drôp yn di flarden” oer as in sykliske forsprieding fan 'e molke oer it hiele lichem fan 'e kou, mar ûnder flarden forstiet er der dochs de *blêdden* yn 'e *mûtse*. It *Frysk Wb.* neamt *droop* allinne as in sykte yn it jaer en ek it fochte dat by dy sykte yn it jaer sit: *droop* = “wrang”. Dat slút oan by hwat W. Dykstra en Halbertsma (efkes heger op 756) opjowe.

BISLÚT

It is net wis dat Halbertsma yn syn *Lexicon Frisicum* Haagsma syn tekst brûkt hat, hwant hy forwiist der net nei. Dochts liket it ús wierskynlik ta dat Halbertsma ien en oar oan Haagsma to tankjen hat, bygelyks by *blêdden*, *droop*, *flarden* (sjoch ús oantekeningen by 112-114 en 125) en by *trudse* (62).

Yn in bydrage oer it dialekt fan Skraerd yn 1849 sille inkelde wurden en dialektyske eigenaerdichheden fan Haagsma syn tekst neijer bisjoen wurde. Mar ek út boppesteande tekst en oantekeningen is al dúdlik wurden dat de publikaesje fan syn brief net oerstâllich is, ek al hat it Haagsma syn bidoeling grif net west dat syn stik nochris printe wurde soe.

Utert.

M.F. de Jong en H.T.J. Miedema.

TA DE FÉDOKTERSTAEĽ ÚT 1849

De hearen De Jong en Miedema hawwe yn it foarige nûmer fan dit tydskrift in brief fan A. Haagsma oan J. Halbertsma ôfprintsje litten. Dat skriuwen út 1849 is dêrom sa wichtich en nijsgjirrich, om't it oer Fryske fédokterstael giet, dêr't ús út dy tiid net sa'n soad fan bikend wie. Njonken alderhanne ek nou noch gongbere wurden fine wy dêr ek guon, dy't hjoed-de-dei net mear brûkt wurde en om in neijere útliz freegje. Ta gelok hawwe de beide útjowers de measte tûkelteammen al opromme, mar hjir en dêr is dochs noch in fraechteken stean bleaun. Om't de biwurkers op yngeander stúdzje fan it materiael oanstean, folgje hjirûnder alfêst in mannich oanfollingen.

As Haagsma de ûngemakken fan in hynder to praet bringt, neamt er yn rigel 67 ek *vervangen*, in fakwurd, dêr't de útlizzers gjin smiet op wisten. Dat wurd stiet lykwols net op himsels, hwant it komt ek yn oanbuorjende talen foar. It dúdlikst is de omskriuwing yn A. Lasch en C. Borchling har *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* I, 1956, kol. 811: „*vorvängen sîn, sik vorvân* (besonders von Pferden) sich (durch hastiges Saufen oder Lufteinziehen) einen Krampf zuziehen". Fierders helje ik út it *Middelnederlandsch Woordenboek* IX, 1929, kol. 189, noch it tiidwurd *vervaen* oan, dat neffens Verdam yn it Eastmiddelnederlânsk in sykte by bisten oantsjutte kin. Verdam forliket dêrmei it Heechdútske *sich verfangen* en it Middelleechdútske *sik in watere, foder, winde vorvân*. De *Teuthonista*¹ fan G. van der Schueren (15de ieu) jowt sûnder oersetting de útdrukkings *verdryncken, vervangen als eyn pert*² en ûnder *vervangen: als sych eyn pert of beest vervynght*². Opmerklik is grif ek, dat Kiliaan (útjefte 1777, s. 733) *ver-vanghen beeste* optekene hat mei de Latynske forklearring *iumentum roborosum, tetanicum*. Verdam is fan bitinken, dat Kiliaan mei *vervanghen* de “stivens fan 'e halsspieren' bidoeld hat. Ik soe der lykwols op wize wolle, dat *roborosus* en *tetanicus* beide op 'kramp yn 'e nekke' slane. Yn alle gefallen meije wy út 'e oerienkommende plakken yn bisibbe talen wol opmeitsje, dat Haagsma ûnder *vervangen* in *kramp* fan it hynder forstien hat.

In twadde opmerking soe ik meitsje wolle oer rigel 35, dêr't wij lêze: *inne kop de hassen mei halvliezen*. De biwurkers hawwe *halvliezen* yn har oantekeningen werjown mei 'holfluezen'. Op it earste oansjen soe men sizze, dat op dy forklearring neat ôf to tingjen is. Mar dochs leau ik, dat men *hal-* net mei *hollykslaen* mei. Yn dat *hal-* sjoch ik in oerbliuwsel fan it Aldfryske *hal-* yn *halbrêde*, 'pia mater, breinflues, harsensflues'. Dat *halbrêde* is bûtendat yn it Aldfrysk oerlevere as *helibrêde* en dy foarm wiist ús de wei nei de goede ôflieding. It foarste wurdlied *hal(e)-, heli-* strykt mei Aldheechdútsk *hala* en *helî*, dy't

1 G. van der Schueren, *Teuthonista* of *Duytschlender*, uitgegeven door wylen Mr. C. Boon-zajer, Leyden 1804, s. 81.

2 O.w., s. 282.

`bidekking, omklaeisel' bitsjutte en by de wurdstamme fan Aldfrysk *hella* (Goatysk *huljan*) `hoalje, bidekke' hearre. By it twadde lid fan dy gearstalling moat men tinke oan `breedte, flak, laech, dek, hûd, flues'. Sjoch oer *halbrêde*, *helibrêde* binammen W.L. van Helten, *Altostfriesische Grammatik*, 1890, § 26, Anm. 1. Dat sadwaende binne *halvliezen* by Haagsma de `brein- of harsensfluezen', hwat winliken ek in krekttere bineaming is as `holfluezen'. Dat *hal-* net mei *hol-* gearhinget, docht fierders noch bliken oan 'e foarm *holle*, dy't Haagsma yn 'e gearsetting *vjorholle* (r. 16, 21) brûkt.

Ta bislút soe ik der noch efkes op wize wolle, dat it fraechteken efter de útliz fan `gemacht = de machten, kloaten?' forfalle moat. It haedwurd *gemacht* kin ommers oars neat wêze as mnl. *gemachte*, *gemacht*, *gemecht*, nnl. *gemacht*, âhd. *gimaht(i)*, mhd. *gemaht* (meartal *gemehte*), mnd. *gemechte*, nhd. *Gemächt*, in namme foar `de machten, ballen, kloaten'.

Faeks soe in fêdokter noch mear út Haagsma syn wurdssamling helje kinne. As taelman wol ik my ta boppesteande opmerkingen biheine.

W.J. Buma

TA DE TONGSLACH VAN FÊDOKTER BAUKE BROERS HAAGSMA (1849)

It is in goed idé fan it Uterter wurkforbân ûnder lieding fan perf. H.T.J. Miedema om hânskrift 243 út 'e Ljouwerter Halbertsma-samling út to jaen. In preauke fan dat foar de Fryske tongslaggen tige wichtige manuskript mei hwat deroan fêstsit, is to finen yn dit tydskrift, jg. 17 (1968), s. 6-21. Ik wol hjir jerne effen weromkomme op it lêste diel, fan Miedema syn hân, *It dialekt fan Skraerd yn de earste helte fan de foarige ieu*, dat op s. 13 bigjint. Alderearst haw ik my ôffrege: is it alhiel wis dat wy dêr to krijen hawwe mei de tongslach fan Skraerd? It wie sjartermaster drs. J. Visser fan it Ljouwerter ryksarchyf, dy't sa goed wie om my wiidweidich biskie to jaen op myn frage oer it komôf fan Bauke B. Haagsma. Dêr die fuort al bliken dat wy foarsichtich wêze moatte mei it bititeljen fan Haagsma syn tongslach as dy fan Skraerd, hwant hy waerd berne op 13 (doopt op 18) augustus 1799 to Longerhou as soan fan in boer, Broer Ysbrands H., en dy syn wiif Doutjen Baukes (Wiersma). Longerhou leit justjes eastliker as Skraerd en dat soe b.g. forklearje kinne, hwerom't Haagsma net *rich*, mar *ræeg* skreau (forl. Miedema s. 16). As lytse bijdrage ta Haagsma syn libbensskiednis, dy't wij sketst fine yn it earste deel fan de stúdzje, yn *Faktael fan in Fryske fêdokter út 1849* fan M.F. de Jong en Miedema, mei tsjinje dat de man trijeris moed hawn hat om in houlik oan to gean (alle trije kear yn Wounzeradiel), earst op 10.5.1828 mei Tryntje Baarda (*Wolsum 14.6.1804, †Skraerd 14.8.1838), dochter fan Age Simens en Janke Epkes; doe op 9.11.1839, mei in Wounzer boade, Fokeltje Westra (*Britsert 20.7.1814, † Skraerd 12.1.1845), dochter fan Sape Durks en Janke Sjoerds Riemersma; it lêst mei de skroar Baukjen de Jong (*Wytmarsum 21.4.1820, † yn alle gefallen nei 1882 en faeks noch nei 1892), widdou fan Johannes Be-

rends Schanstra en dochter fan Jetse Louws en Japken Oosterbaan. Bij it forstjerren fan syn earst wiif wie Haagsma noch skipper. Doe't er foar de twadde kears boaske, wie er fêdokter to Skraerd. Yn syn trouwen mei Bauken de Jong hat er him as sadanich to Warkum nei wenjen set.

Ik folgje nou fierders de nûmering fan de haedstikjes yn Miedema syn stik. Op 'e yn (2) bihandele foarmen fan *trudze* kom ik werom yn myn bijdrage foar de tinkbondel-Fokkema.

5. *De e-lûden*. Dêrfan spesjael dy mei *ê/ea*. Ik kom hjir ta in konklúzje dy't lyk foar dy fan Miedema oerstiet. Bij ljouwe út 'e noardwesthoeke fan Fryslân kin men hiel maklik útspraken hearre lykas *reach* (it lichumsdiel), *feast* en *bleaden* (de skriuwtael stavert *rêch*, *fêst* en *blêdden*); it lûd yn dy *ea*-farianten is grif net alhiel wanlyk oan dat yn de Hylper wurden *rè.ag* en *brè.age* yn J.J. Hof syn *Fr. Dialectgeographie*, s. 188. De foarm *rich*, dy't by Hof noch yn in moai brede stripe fan de westkust foarkomt, kin in koarte fariant wêze fan dat *reach*. It is op himsels in nuer ding dat Hof de *ea*-eftige útspraken fan de neamde *ê*-wurden nearne neamt. Mar Haagsma syn staveringen *ræeg*, *veast/ væest* en *blæden* njonken *slæet* ('sleat'), *eag-* ('each-') en *dæ* ('dea') binne dus grif net sa frjemd dat wij foar *æeren* ('earen') komme moatte op, alteast nou, ûnbikende útspraken as *êren* of hwat dêrop liket.

7. *De u en de eu*. Dêrfan earst de lûdingen fan 'great' en 'greate'. Ik leau dat, soene wij in kaertsje tekenje fan 'e attributive en predikative foarmen fan dat eigenskipswurd, de lûdgrinzen trêdderlei wêze soene. To Grou b.g. is it sa:

in grutte kearel, grutte huzen

in greut (of grut) hûs

it hûs is to greut.

Nêst Haagsma syn stavering *bued* foar 'burd' sil *gruette* (nêst *grutte*) dan dochs wol it koarte ienlûd hawwe en hoege wij net to rekkenjen mei de mooglikheit fan in twielûd. Dat *plueres* en *buelg* it *eu-* (twie)lûd fan *heupen* en *breuken* hawwe soene, hat net folle eigenskip. Yn de earste wurden hawwe wij sûnder mis to krijen mei in [ʌə]; de mooglikheit [yə] by *plueres*, yn (9), kin tocht mij rêstich bûten biskôging bliuwe.

10. *De û-lûden*.

It wurd *koegels* haw ik nea oars heard as mei in [u:]. By *boek* moat men de mooglikheit fan in [u:] net útslute. To Grou haw ik noch de útspraak [bu:k] biharke; de koarte [u] yn it iental sil út de meartalsfoarm komme.

11. *De o-lûden*.

Ik wyt net hwerom't de skriuwer yn dit haedstikje net de [o]- fan de [ɔ]-wurden en de [ou]- fan de [ɔu]-wurden skaet, sa't ek de wisse *oa*-wurden better fan de *ô/oa*-wurden skaet wurde kind hienen. Sa'n bihandeling hie yn oerienstimming west mei dy fan 'e oare lûden.

Teake Hoekema.